

promovendi. Zeeman zonderde zich misschien af in zijn laboratorium, maar Van der Waals was een dominant, zo niet tiranniek heerschap, die niet alleen de faculteit, maar ook de Koninklijke Akademie graag naar zijn hand zette. Niet individualisme, maar een meer elitaire en hiërarchische ordening lijkt kenmerkend voor de nieuwe onderwijs- en onderzoekscultuur. De vergelijking met de Tachtigers in de poëzie, door Maas in zijn artikel in het *TvG* met zoveel branie naar voren gebracht, is daarom wat misleidend (toen *De Nieuwe Gids* werd opgericht, waren Van der Waals en de belangrijkste tweedegoudeneeuwse bovendien al lang gevestigde hoogleraren, zij zijn werkelijk van een andere generatie).

Zo is er meer aan te merken op die inleiding over de Tweede Gouden Eeuw, zoals de al te schematische tegenstelling met de generatie vóór Van der Waals (en Lorentz), maar het zou unfair zijn te lang stil te staan bij wat toch maar een klein onderdeel van het boek is. De hoofdmoot is en blijft de gedetailleerde analyse van de ontwikkeling van de natuurkunde in Amsterdam tussen 1877 en 1940 en als een beschrijving van wat de auteur noemt 'het dagelijks leven in de Tweede Gouden Eeuw' is het boek zeker geslaagd — al zou ik voortaan dat begrip Tweede Gouden Eeuw maar inslikken als ik het over Amsterdam had.

K. van Berkel

R. van Schoonderwoerd den Bezemer, *Vroom en Vrij. De geschiedenis van de vrijzinnig protestantse jeugdliteratuur in Nederland* (Den Haag: Biblion, 2001, 240 blz., ISBN 90 5483 259 2).

Na lange tijd binnen de literatuurwetenschap een tamelijk marginaal onderzoeksgebied te zijn geweest, neemt de laatste jaren de wetenschappelijke aandacht voor de jeugdliteratuur toe. In de empirische literatuurwetenschap wordt gepoogd meer inzicht te krijgen in de ontwikkeling van het leesgedrag en de leesontwikkeling van jonge lezertjes. Dit in de veronderstelling en hoop dat als men over deze zaken meer kennis heeft, de literatuurdidactiek daar zijn voordeel mee kan doen. Op de achtergrond speelt de zorg voor de 'ontlezing' onder jongeren daarbij een belangrijke motiverende rol.

Ook de historische belangstelling voor de jeugdliteratuur is enorm gegroeid. Zo bestaat er inmiddels een vaktijdschrift over jeugdliteratuur: *Literatuur zonder leeftijd*. En met regelmaat verschijnen er studies in boekvorm: *De hele Biblebontse berg. De geschiedenis van het kinderboek in Nederland en Vlaanderen van de Middeleeuwen tot heden* (1990), *Tot volle waschdom. Bijdragen aan de geschiedenis van de kinder- en jeugdliteratuur* (2000), *Lust en leering. Geschiedenis van het Nederlandse kinderboek in de negentiende eeuw* (2001), om een paar van de belangrijkste te noemen.

In deze reeks voegt zich nu het boek van Richard van Schoonderwoerd den Bezemer over de vrijzinning protestantse jeugdliteratuur in Nederland. Het is een fraai vormgegeven uitgave, met vele mooie kleurproducties van boekomslagen. De auteur stelt in zijn inleiding nadrukkelijk dat hij niet beoogd heeft een wetenschappelijke studie te schrijven. Hij heeft een inventarisatie van de wereld van het protestantse jeugdboek willen geven. En inderdaad is het een inventarisatie geworden, waarbij de auteur gelukkig wel voor een heel ruime afbakening van het materiaal heeft gekozen. Achtereenvolgens komen aan de orde de schrijvers, de uitgevers, de illustratoren, de boekseries, de kinder- en jeugdbijbels, en tenslotte de kerstboeken. Men

kan zeker bewondering hebben voor wat de auteur allemaal heeft weten op te sporen en aan informatie heeft verzameld. Dat het geen wetenschappelijke studie is, blijkt uit het feit dat er van een vraagstelling of een leidende gedachte weinig valt te bespeuren. De toon is weinig afstandelijk, en er klinkt regelmatig een zweem van nostalgie in door. Als het bij voorbeeld over de schrijfster Mien Labberton gaat, stuiten we op een beetje oubollige formuleringen als 'daar heeft Mien het enorm naar haar zin,' en 'na de oorlog werkte Mien hard verder.' Wat we daarbij verder over 'Mien' te horen krijgen zijn vooral vele 'faits-divers', zoals dat haar huis bij de Slag om Arnhem werd beschoten. Lang niet altijd is duidelijk is wat dergelijke feiten te maken hebben met Mien als kinderboekenschrijfster. Van Schoonderwoerd den Bezemer is onmiskenbaar een liefhebber, die alles wat met zijn onderwerp te maken heeft het verzamelen waard vindt. De korte karakteristieken van de schrijfsters (het waren bijna allemaal vrouwen) worden afgesloten met een bibliografie, en soms een passage uit het werk van de betreffende auteur.

Voor de historicus zijn de eerste hoofdstukken nog het interessantst. Hier wordt een korte schets gegeven van het vrijzinnige zondagsschoolwerk en de vrijzinnige jeugdbeweging. Men stuit hier vaak op interessante weetjes: zo waren er aan het begin van de eeuw 2150 zondagsscholen met 8550 onderwijzers en bijna 300.000 leerlingen. Dit zijn imposante aantallen. Deze zondagsschoolcultuur was een belangrijk afzetgebied voor jeugdbijbels, tijdschriften en kerstboeken.

Wat zijn nu eigenlijk de kenmerken van het vrijzinnige jeugdboek? Tot een hele scherpe definitie komt het niet, terwijl ook een duidelijke afbakening ten opzichte van het orthodoxe jeugdboek ontbreekt. Een echte diepgravende vergelijking tussen beide soorten lectuur wordt niet gemaakt. De globale omschrijving van het vrijzinnige-protestantse jeugdboek die wordt gegeven is deze: het is opvoedkundig gericht, religieus getint, met elementen van eerbied voor het leven en de medemens, echter zonder dogma's en waarschuwingslesjes (die zaten wel in de orthodoxe jeugdliteratuur). De natuur speelt vaak een grote rol. Dat laatste is iets bijzonders, en kennelijk niet helemaal zonder problemen. Want wat te denken van de volgende passage, waarin we wederom Mien Labberton tegenkomen. 'Vooral Mien Labberton ruimt in haar werk een grote plaats in voor haar natuurliefde en ook haar religieuze en opvoedkundige schetsen staan er vol van. Soms wordt ze daarbij nogal lyrisch en gevoelig ofte hoogdravend. Toch [sic] was Mien een oprecht gelovige vrouw, ze kwam in haar werk nooit echt in het schimmenveld tussen religieuze sferen en sprookjessferen terecht, paden die een enkele andere schrijfster nog weleens kon betreden.' (16) In deze passage wordt en passant aangegeven dat er blijkbaar tamelijk nauw omschreven grenzen voor het genre bestonden. Daarover, over de expliciete dan wel impliciete poëtica, had ik graag meer willen lezen. Maar het enige dat we nog te horen krijgen, is dat in tegenstelling tot de vrijzinnige uitgevers de orthodoxe uitgevers geen sprookjesachtige religieuze vertelsels in hun fonds hadden. Uit het merkwaardige 'toch' in het hierboven gegeven citaat blijkt hoezeer de auteur vanuit het waarde- en normenpatroon van het bestudeerde object spreekt. Dit verhindert hem om allerlei op zichzelf interessante observaties in een breder cultuurhistorisch kader te plaatsen, waarmee ze meer reliëf zouden hebben gekregen.

Zo ook blijft een andere constatering, dat jongens voor de echt spannende boeken op de neutrale jeugdliteratuur aangewezen waren, een losse opmerking. Hier had ik meer over het koop- en leesgedrag van de doelgroep willen horen, en de verhouding tussen de neutrale en niet-neutrale jeugdliteratuur. Maar zoals gezegd: een dergelijke studie te schrijven was niet de opzet van de schrijver. Het boek biedt al met al wel degelijk een boeiende documentatie van

een inmiddels verzonken leescultuur, een leescultuur die even curieus als rijk blijkt te zijn geweest.

Frans Ruiter

K. P. Companje, *Convergerende belangen. Belangenbehartiging van de zorgverzekeraars in historisch perspectief, 1900-2001* (Zeist: Zorgverzekeraars Nederland in samenwerking met de Stichting historie ziekenfondswezen, 2001, xiii + 532 blz., ISBN 90 75149 013 X).

K. Horstman, *Public bodies, private lives. The historical construction of life insurance, health risks, and citizenship in the Netherlands 1880-1920* (Dissertatie (bewerkt) Maastricht 1996; Rotterdam: Erasmus publishing, 2001, 211 blz., €27,-, ISBN 90 5235 156 2).

In het algemeen kan worden gesteld dat ziekenfondsen, particuliere ziektekostenverzekeraars en levensverzekeringsmaatschappijen gebaat zijn bij grote aantallen verzekerden die liefst niet allemaal even oud, laat staan even ziek of gebrekkig zijn. De vele honderden verzekeringsmaatschappijtjes die in de negentiende eeuw als de spreekwoordelijke paddestoelen uit de Nederlandse grond schoten, confluëerden in de loop van de twintigste eeuw langzaam maar zeker tot een handvol grote instellingen met honderdduizenden verzekerden. Hoewel men zich gemakkelijk kan voorstellen dat de list der rede hier een duidelijk bevorderende rol kon spelen, is het proces van samenvloeien moeizaam verlopen: geld, macht en ideologische tegenstellingen speelden juist in deze wereld van premies en polissen een belangrijke rol.

Over de geschiedenis van deze bijzondere hoek van de zich ontwikkelende verzorgingsstaat is in de laatste jaren al vaker geschreven. Zo bijvoorbeeld door de historicus K. P. Companje, die in 1997 promoveerde op een zeer uitvoerig en gedetailleerd onderzoek naar de belangenstrijd tussen artsen en verzekeraars (*Over artsen en verzekeraars. Een historische studie naar de factoren, die de relatie ziekenfondsen-artsen vanaf 1827 op landelijk en regionaal niveau hebben beïnvloed* (Utrecht, 1997)). Een jaar eerder promoveerde de maatschappijwetenschapper K. Horstman te Maastricht op een studie die beschrijft en vooral ook analyseert welke rol artsen hebben gespeeld bij de opkomst en ontwikkeling van de levensverzekering. (*Verzekerd leven. Artsen en levensverzekeringsmaatschappijen 1880-1920* (Amsterdam, 1996).)

Nauwelijks vier jaar na zijn promotie komt Companje thans met een nieuwe studie. Deze gaat over de koepelorganisaties die de talloze, vaak minuscule en zeer lokaal werkzame ziekenfondsjes in het leven riepen om hun eigen belangen te behartigen in de strijd met overheden, artsen en concurrerende instellingen. De keuze van deze insteek mag zeker gelukkig worden genoemd; men kan zich immers voorstellen dat de overkoepelende organisaties een bindende functie vervulden en bijgevolg een belangrijke rol hebben gespeeld bij wat eerder het vervloeien van de diverse instellingen werd genoemd.

Het lijkt hier niet de plaats om nader in te gaan op de vraag hoe de huidige nationale koepel van zorgverzekeraars, de door de liberale politicus Wiegel aangevoerde Zorgverzekeraars Nederland, is ontstaan uit een veelheid van fuserende, maar soms ook weer scheidende stichtingen, federaties, verenigingen, unies en contactorganen. Volstaan zij met de mededeling dat de auteur zich een gedegen geschiedkundige betoont die niet bang is voor een grote hoeveelheid ambachtelijk werk. Zijn boek laat zich ook goed lezen.

Van dit boek bestaat een wetenschappelijke, geannoteerde editie en een publicatie bestemd voor een algemeen publiek. De wijze waarop deze laatste editie (welke ter recensie werd aangeboden) is vorm gegeven, zal menig vakgenoot doen watertanden. Het boek is een meer-